

Штолько Марина,

завідувач науково-інформаційного відділу Інституту літератури
ім. Т. Г. Шевченка НАН України,
м. Київ, Україна

ORCID iD 0000-0003-0277-8687
shtolko@ukr.net

<https://doi.org/10.28925/2412-2475.2020.16.14>

ОСОБЛИВОСТІ МОДЕЛЮВАННЯ КАРТИН ДИТИНСТВА В БІОГРАФІЧНОМУ РОМАНІ У ПОВІСТИНАХ «РАЙДУГА В РЕШЕТІ» М. ПАВЛЕНКО

У статті розглядаються способи конструювання картин дитинства українських письменників ХХ ст. (Павла Тичини, Надії Суровцевої, Василя Симоненка, Василя Стуса, Ірини Жиленко) на матеріалі біографічного роману в повістинах «Райдуга в решеті» української поетеси, письменниці, художниці, науковця, педагога Марини Павленко. Актуальність дослідження визначається пошуками нових ракурсів висвітлення проблеми дитинства в біографічній літературі. Проаналізовано традиційну модель художньої біографії з дотриманням хронологічної послідовності подій. Однак, відповідно до орієнтації на читачів-дітей, існує обмеження щодо перших років життя письменників. Значна увага приділяється особливостям прояву автора в тексті. Здійснюється спроба аналізу інформативного значення заголовків повістин. Аналізуються чинники впливу на формування особистості та способи їхнього відтворення в романі. Робляться узагальнення щодо окреслення національно-культурної ідентифікації персонажів. Простежується текстуальна вираженість ідейно-художніх доміант поетично-художнього світу головних героїв повістин. Виявляються літературні прийоми характеристик персонажів (елементи портретування, характеротворення).

Ключові слова: біографічний роман у повістинах, біографія, дитинство, І. Жиленко, В. Стус, В. Симоненко, П. Тичина, Н. Суровцева.

Актуальність проблеми. Дитинство — невід’ємна частина життя людини, початок формування особистості. Саме в дитинстві під впливом оточуючих факторів (родини, звичаїв, країни, навколишньої природи тощо) закладаються підвалини формування світогляду. Еволюція становлення особистості як цілісної структури відображається в романі у повістинах М. Павленко «Райдуга в решеті», у якому можна спостерігати і дидактичність, і захопливу залюбленість у героях, і всебічну репрезентацію світу дитинства майбутніх письменників.

Проблема дитинства — цікава і перспективна тема в літературознавстві, пошук ракурсів її висвітлення визначає актуальність дослідження. Вивчення цього літературного матеріалу виводить на загальні тенденції та закономірності розвитку відповідного сегмента українського історико-літературного процесу.

Мета статті — відстежити художні засоби конструювання картин дитинства І. Жиленко, П. Тичини, Н. Суровцевої, В. Симоненка, В. Стуса. Розв’язання цієї мети має теоретичне

значення, оскільки зроблені висновки доповнять наявні положення літературно-художньої біографістики, а також прикладне значення, оскільки матеріали дослідження можна використати як ілюстративний матеріал.

Поставлена мета передбачає розв’язання таких **завдань**: 1) виокремити стрижневі компоненти образків дитинства відомих письменників (П. Тичини, Н. Суровцевої, В. Симоненка, В. Стуса, І. Жиленко); 2) виявити варіанти присутності авторки у творі; 3) простежити інформативність заголовків повістин; 4) описати портрет як характерний літературний прийом змалювання персонажів; 5) окреслити фактори впливу на формування аналізованих особистостей.

Проблема біографічної літератури цікавить багатьох дослідників українського та закордонного літературознавства. Серед них вирізняються праці О. Галича, Т. Черкашиної, А. Шервєрдіної й інших.

Т. Черкашина в монографії «Наративні виміри художньо-біографічної прози» на матеріалі

життєписів відомих особистостей українських і зарубіжних авторів XIX–XX ст. розглянула наративні особливості художньо-біографічної прози, дослідила паратекстуальні особливості художньо-біографічних творів (Черкашина, 2009).

А. Швердіна визначає жанрову специфіку художньої біографії, пропонує варіант класифікації біографічної прози, виділяючи жанрові різновиди та жанрові модифікації прозових художніх біографій кінця XX — початку XXI ст. (Швердіна, 2014).

Закордонним літературознавчим дослідженням останніх років властивий відхід від трактування біографії як лінійної розповіді про життя людини від народження до смерті. К. Н. Парке (Catherine Neal Parke) наголошує на тому, що біографія завжди суб'єктивна і має автобіографічний елемент (Parke, 1996). Німецький історик Т. Етцемюллер (Thomas Etzemüller) розуміє біографію як реконструкцію акта конструювання, окреслюючи біографію як процес становлення індивіда суб'єктом (Etzemüller, 2003, с. 12). І. Надель з Університету Британської Колумбії зауважує, що «детальна розповідь без оповідача — парадоксальна мета» біографії (Biography and Autobiography, 2003, с. 10). На думку дослідниці, жанр біографії ґрунтується більше на показі, ніж на розповіді, інформатор виводиться з першого плану.

Незважаючи на те, що літературознавці останніми роками часто звертаються до осмислення питання біографічної літератури, теоретична база досі залишається неповною, адже з'являються нові об'єкти для дослідження. Наприклад, недостатньо вивчені проблеми відображення в літературі еволюційного процесу формування особистості під впливом етнографічно-побутових, дидактично-освітніх чинників.

У сучасному літературознавстві побутує ціла низка термінів на позначення творів художньо-біографічної прози: біографія, біографічна проза, художня біографія, белетристична біографія, романізована біографія, історико-біографічна проза, біографічний жанр, документально-біографічний жанр, літературна біографія тощо.

Серед домінантних ознак художньої біографії Т. Черкашина виокремлює «художнє зображення життєпису реальної історичної особи, опору на справжній документ і факт, художньо-психологічне занурення у внутрішній світ головного героя, застосування художнього вимислу та домислу, домінування одного головного героя, наявність серед персонажів реальних історичних осіб, суб'єктивність оповіді» (Черкашина, 2009, с. 14).

Твір М. Павленко «Райдуга в решеті» можна атрибутувати як біографії дитинства відомих українських письменників. Письменниця, як вона сама стверджує, намагалася «осмислити секрет унікальності» (Павленко, 2014, с. 4 обкл.) таких літературних особистостей, як П. Тичина, Н. Суровцева, В. Симоненко, В. Стус, І. Жиленко.

М. Павленко виокремлює вагомі епізоди з дитинства, що трохи відкривають причини, джерела оригінальності й талановитості відомих українських письменників, відшукує «родзинки», які виносить у заголовки повістин. Роман написаний на основі спогадів, листів, щоденників, нотаток, художніх творів. Вибір ключових подій у житті героїв виправданий.

Поеднують усі 5 повістин «Райдуги в решеті» аналіз і виокремлення концепції творчості досліджуваних письменників. Так, творчість І. Жиленко авторка розглядає крізь призму відкритості на добро, сонячність; П. Тичини — крізь розмаїття звуків, барв, пропускання світу крізь себе; Н. Суровцевої — крізь вірність рідній Україні та Умані, уміння відчувати світ як казку, передавати свої відчуття іншим; В. Симоненка — юнацький максималізм («краще в тридцять повністю згоріти, ніж до півсотні помаленьку тліти»), зверненість на просту людину.

Сюжетною основою повістини «Дівча на сонячних батарейках» є дослідження-опис дитинства поетеси Ірини Жиленко.

Для І. Жиленко образ вікна є визначальним і навіть базовим у її поетичній творчості. М. Павленко засвідчує це констатуючою та тлумачною присутністю символічного образу вікна в повістині: «А коли вона стане дорослою, то сама визнає, що вікно — найголовніший символ у її творчості. Ох, воно в неї — це й храм, це й вона сама. І неодмінно — завжди відчинене, як і душа Ірини Жиленко. “Вікно у сад” — це ще й назва однієї з її майбутніх поетичних збірок» (Павленко, 2014, с. 300). Через посередництво образу вікна репрезентується особливість світосприйняття та життєвої настанови, а також орієнтир Ірини Жиленко: «вікно — мов криниця в пустелі» (Павленко, 2014, с. 300).

Образ вікна також фактографічно відтворюється через опис-згадку картини з затишним вечірнім будиночком на узліссі в хаті хрещеної Ірини Жиленко — Надії, Марусиної подруги.

Система ідейно-художніх домінант поетичного світу раннього Павла Тичини характеризується проектуванням базових образів руху, звуків, голуба на опис дитинства та юності в повістині «Хлопчик-камертон». Зазначені домінантні образи виступають чинниками художнього наративу та структурними елементами сюжету.

У повістині представляється ціла галерея різних звуків — розмаїта за типами, масштабна за своїми обсягами для дитячого світу, оркестрова: «дзі-і-інн-н-н!» (дзвін у пилку, «...ранками Павлусь пробував те манливе срібло на слух» (Павленко, 2014, с. 17)), «ц! ц! ц! ц! ц!» («сонячно вицокує в траві далека цикада» (Павленко, 2014, с. 18)), «коо-о-о-ко-ко-ко-о!» (зозуляста курка), шум яблунь, «ку-ку» (зозуля), «ц-ц-ц-цук! Ц-ц-цук!» (іграшкова сокира). Як бачимо, М. Павленко поєднує в одне ціле звук і кольори, що також було властиво поезії П. Тичини. А ще в повістині перераховуються різноманітні інструменти: «батькова гармонія» (Павленко, 2014, с. 32), «скрипочка з дощечки» (Павленко, 2014, с. 32), барабан, бубон.

Визначальним для поезії раннього Павла Тичини був також образ голуба — Духа Святого. У повістині М. Павленко кілька ліричних згадок цього образу, які віддзеркалюють його особливості. По-перше, це голуб, що летить над водою, — його малювали в церкві в Пісках, в оздобленні якої брав участь малий Павло; по-друге, це образ у вірші з першої поетичної збірки «Сонячні кларнети»; і нарешті, знову ж із поетичного твору — поеми «Золотий го-мін» — пречистий голуб.

М. Павленко намагається змодельовати розколотість, подвійність навколишнього світу та долі П. Тичини через введення в текстову тканину повістини «Хлопчик-камертон» полярних образів: голуб — фарбований горобець, звуки природи — звуки господарського начиння тощо.

Біографічний роман у повістинах «Райдуга в решеті» за своєю природою комунікативний, пізнавальний, поєднує в собі документальність і художність. Адресант виступає в тексті в образі наратора.

Авторка М. Павленко безпосередньо присутня в тексті роману як коментатор. Вона намагається впливати на читачів через вплетення авторських коментарів, риторичних звертань і запитань. Авторка активно допомагає читачам у сприйнятті формування особистості письменників через вкраплення певних вказівок та коментарів, щоб створити правильний, відповідний образ головного героя. Вона, ніби вчитель-наставник, спрямовує юного читача, надаючи йому потенційну можливість правильного вибору власного життєвого шляху. М. Павленко створює враження довірливої, аргументованої, образної розповіді, у якій наратор розкриває перед читачем дитинство головних героїв від народження до настання дорослості, роблячи у фіналі екскурси в майбутнє.

М. Павленко пише для дітей, поза цим вона — доцент кафедри української літерату-

ри, українознавства та методики їх викладання Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини, тому в текстах твору зустрічаються примітки, у яких тлумачаться слова, що можуть бути незрозумілими для юного читача, а також подається додаткова інформація. Примітки відіграють роль своєрідних путівників, вони також дають змогу авторці коментувати з позиції творця тексту, а не просто наратора. У повістині «Дівча на сонячних батарейках» примітки виконують кілька функцій: 1) пояснюють слова, що вже втратили своє поширення, як-от: облава — «своєрідне “полювання” фашистських загонів на мирне населення, під час якого насильно вивозили молодих здорових людей на працю до Німеччини» (Павленко, 2014, с. 296); 2) тлумачать діалектні слова: *рейдає* — базикає, промовляє, *розфекатись* — посваритись.

З образом автора читач зустрічається і в біографічних довідках, що наводяться наприкінці повістин, підбиваючи певні підсумки оповіді.

Безумовно, М. Павленко підходить до матеріалу не просто як дослідниця, а як педагог, художник, що створює яскраві й цікаві образи своїх персонажів. Цьому сприяє використання концептуальних образів, які стають своєрідними лейтмотивами біографій дитинства.

Заголовки повістин, що входять до роману «Райдуга в решеті» М. Павленко, називають головних героїв через характеристичну ознаку, своєрідний код, дають підказку і в той же час зашифровують головного героя через використання лейтмотиву, що описує сутність особистості відомої творчої людини. «Хлопчик-камертон» — про П. Тичину, «Дівча на сонячних батарейках» — про І. Жиленку, «Найнадійніша» — про Н. Суровцеву, «Кирпате безсмертячко» — про В. Симоненку, «Хлоп'як із криці» — про В. Стуса. Заголовки семантично автономні. Кожен заголовок сконцентровано акумулює зміст повістини, готує читача до знайомства з персонажем, виступає домінуючою характеристикою. У структурній організації назначені у заголовку слова в повній або модифікованій формі функціонують у тексті.

Заголовок першої повістини «Хлопчик-камертон» актуалізує контекстуальну інформацію про чутливість до звуків, музики П. Тичини («Гудок паровоза видається Павлусеві зітканим із нот: “соль-сі, ре-до / до-мі, до-фа!..”» (Павленко, 2014, с. 50)), адже за допомогою камертону налаштовують музичні інструменти. Поза цим авторка намагається провести паралель між загубленим поетичним обдаруванням і вимушеним слугуванням радянській системі та втратою батьком камертона по дорозі з Пісок на Нову Басань.

Заголовок «Дівча на сонячних батареях» указує на сутність головної героїні, Ірини Жиленко: черпання натхнення з краси навколишнього світу, уміння отримувати підзарядку від природи, неспинна енергійність. Тому М. Павленко називає її «сонцепоклонницею», «сонцетрудівницею» (Павленко, 2014, с. 357).

У повістині «Найнадійніша» слово «надія» винесено в заголовок і є смисловою домінантою, що стягує в єдиний центр семантичні вектори. Надія — це ім'я головної героїні і водночас промовиста деталь, що характеризує віру Надії Суровцевої в незалежну Україну.

Таким чином, М. Павленко звертається до символічних назв, виносячи в заголовок художні лейтмотиви, певні стрижневі елементи зовнішнього або внутрішнього життя головних героїв.

До кожної повістини М. Павленко добирає один або кілька епіграфів з доробку героїв.

Роману в повістинах «Райдуга в решеті» властивий інтерпретативний характер. Письменниця, оповідаючи, моделює бачення Ірини Жиленко, Надії Суровцевої, Павла Тичини, Василя Симоненка, Василя Стуса в певний момент минулого, а точніше — дитинства (народження, вплив батьків або/та інших близьких на формування особистості, навчання, перші проби пера, зародки творчості), маніпулюючи баченням і сприйняттям читача.

У повістині «Дівча на сонячних батареях» М. Павленко неодноразово акцентує увагу читача на майбутньому призначенні юної І. Жиленко — письменництві, текстуально використовуючи слово «письменниця» поруч з розкриттям деталей названого заняття: увага по дрібного («*Що то — майбутня письменниця: у неї кожна <...> дрібниця не просто так, а зі значенням! Якщо її уважно “прочитати”, можна розгадати всі таємниці світу!*» (Павленко, 2014, с. 311)), бажання поділитися з іншими своїм баченням («*А прагнення побачити світ і — передати своє бачення людям!*» (Павленко, 2014, с. 323)), багатогранність («*Адже тоді ще ніхто не знатиме, що готує Бог Іринку Жиленко для професії, котра об'єднає і педагогіку, і далеке морське плавання, навіть малювання, співи та музику — професії дорослої і дитячої Письменниці*» (Павленко, 2014, с. 336)).

М. Павленко дотримується традиційної моделі художньої біографії, слідує за хронологічною послідовністю подій, щоправда, відповідно до спрямованості на дитячу читацьку аудиторію, обмежується ранніми роками життя письменників.

При всій фрагментарності структури роману повістини «цементуються» в організо-

вану цілісність за допомогою символічного архетипного образу «райдуги в решеті», у реальності створеної вчителькою Серафимою Морачевською та учнями, серед яких був і Павло Тичина. «Райдуга в решеті» — «місточок між недосяжним сонцем і звичайним решетом, між небесним і рукотворним, між Богом і Людиною, між сьогоднішнім і таким звабленим грядущим» (Павленко, 2014, с. 40). Адже в кожній творчій постаті зливаються в єдине ціле вроджений талент, даний Всевишнім, і вплив оточення (батьків, родини, місцевості).

Можемо говорити, що М. Павленко в романі «Райдуга в решеті» звертається до відповідних смислових кодів як способів вираження та акумуляції авторської ідеї. Наприклад, у повістині «Хлоп'як із криці» Марина Павленко фіксує увагу читача на своєрідності характеру Василя Стуса — стійкості, міцності, відданості, яку номінує в тексті, спираючись на вислови самого поета, дотичними іменниками «криця» («*Проте Василь же — із криці*» (Павленко, 2014, с. 262)), «залізність» («*Як і — трагічний стоїцизм, тобто стійкість, твердість, якщо хочете — “залізність” у життєвих незгодах*» (Павленко, 2014, с. 274)), «метал» («*Тож усім прикрощам Василь “підставляє щит” — і клинки “б'ють по металу!”*» (Павленко, 2014, с. 274)), топонімом «Сталіно» («*1919 року частину перейменували на Сталіно, бо тут виплавляють сталь*» (Павленко, 2014, с. 236)), прикметниками «крицева» («*Подільська земля просто дала світові ще одну людину з крицевим характером, який змалку гартувався в умовах вільного й свавільного Донбасу, де не відстоювати право на власну інакшість означало або стати відступником, або — предметом постійних кпинів однолітків*», — скаже Дмитро Стус у своїй глибокій книжці про батька «*Василь Стус: життя як творчість*» (Павленко, 2014, с. 240)), «залізний» («*Але залізні хлопчики не здаються*» (Павленко, 2014, с. 252)), «І — залізний! — не забуваємо й ми. “Я нібито залізний, бо інакше мені просто не можна”, — писатиме Василь синові за кілька років до смерті. “Бо чоловік — це значить залізний”, — заявлятиме Дмитрику в іншому листі» (Павленко, 2014, с. 273)), дієсловом «гартувати» («*У ньому віднині гартуватиме свою крицеву натуру Василь Стус*» (Павленко, 2014, с. 236)). М. Павленко асоціює своє уявлення про суть Василя Стуса з «крицею» — як зазначається у «Словнику української мови», «шматком неочищеного від різних домішок заліза пористої будови, який утворюється під час виплавляння сталі з руди або чавуну».

Досліджуючи особистості письменників, авторка використовує характерні літературні

прийоми. Портрет — одна з важливих характеристик персонажа.

О. Галич слушно зауважує, що в документальних творах, до яких зараховується і біографія, «завжди зберігаються елементи суб'єктивного підходу до бачення об'єкта зображення, тобто реальної людської особистості» (Галич, 2017, с. 59).

Важливим елементом портретної характеристики образу юного Василя Стуса є його постава. Постава дає можливість побачити не лише фізичні характеристики зовнішності персонажа, а й сприйняти його внутрішній світ, душу. Через поставу спостережлива та уважна авторка показує неповторність натури героя, суттєво поглиблює відомості про цю конкретну людину. Про мужність Василя Стуса свідчить характеристика, яку навела М. Павленко: «в 9 класі дрібненький і кволий “Стусік” нарешті витягнувся, змужнів, став красивим і високим. Був гарний рішучим поглядом, широкими бровами, твердою поставою — справжньою, саме чоловічою, а не солодково-ніжною красою. Друзі порівнюватимуть його профіль із профілем великого італійського поета Данте Аліґ'єрі» (Павленко, 2014, с. 282). До того ж ця характеристика подана динамічно, у розвитку.

Одяг людини значимий. Він характеризує стать, вік, достаток, особисті вподобання, локалізує приналежність до певного часового відрізку, свідчить про перебування в певному географічному й етнографічному середовищі. Одяг персонажів найчастіше придуманий, але базується на відповідних уявленнях. М. Павленко використовує описи дитячого одягу персонажів як візуальний елемент їхньої портретної характеристики. Так, при змалюванні одягу малого Василя Стуса підкреслюються належність до України, вік, національні уподобання, статки родини: «Симпатичне карооке хлоп'я в довгенькій вишитій сорочині (штанята із шлейкою через плече у нього з'являться аж у чотири рочки) в усіх виликало симпатію» (Павленко, 2014, с. 238).

У портретній характеристиці Василя Симоненка також нерідко виокремлюються аксесуари: звичайні, які тоді носили малі сільські хлопчачки. Аксесуар героя — полотняна торба, з якою тоді ходили до школи, — свідчить передусім про його соціальний статус як дитини селян: «худенький хлопчик, що з полотняною торбою через плече якраз вертається зі школи» (Павленко, 2014, с. 199).

У романі в повістинах «Райдуга в решеті» М. Павленко вдається до лаконічних портретів персонажів, що допомагають створенню ескізного опису зовнішності реальної людини — письменника. Відбуваються редукована типі-

зація та індивідуалізація реального персонажа через розкриття окремих деталей зовнішності (обличчя, погляд, одяг тощо). При описі малого Павла Тичини письменниця зосереджує увагу на значенні імені, статури, очей: «Павлусь же сидить у своєму улюбленому закутку під сволоком на печі. Сам худюсінкий, дрібненький (неспроста, мабуть, “Павло” з латини перекладається як “маленький”!), тільки лобатий та зелені очиська на півлиця» (Павленко, 2014, с. 20).

М. Павленко також подає портретні характеристики членів родини головних персонажів. Крім рис зовнішності цих персонажів, авторка відображає їхнє походження. Подивимося на лаконічний опис родоvodu батька Надії Суровцевої: «нащадка збіднілої дворянської родини, предками якої, крім українців, були і литовські князі, й турки» (Павленко, 2014, с. 83). Зовнішність батька розгортається перед читачами через емоційне сприйняття його дружиною: «щось дуже щемко-сумне почувала до ставного розумного короткозорого студента Київського університету. Хотілося захистити, підтримати» (Павленко, 2014, с. 83).

Цікаво, що М. Павленко мало звертає увагу на зовнішність І. Жиленко, але прагне зафіксувати риси характеру жінки:

1) сонячність, світлість — «Бо така вже вона якась... Сонячна, світла, ясна! Як признається їй через багато-багато літ один такий “зітхальник”, а за сумісництвом — ще й відомий письменник Станіслав Тельнюк: “Тебе як зустрінеш зранку — потім до вечора ходиш і посміхаєшся!” — ось яка вона!» (Павленко, 2014, с. 314);

2) працьовитість — «Такою, до речі, Іра буде завжди й у всьому: замість галасувати й привертати до себе увагу, мовчки й уперто ПРАЦЮВАТИМЕ» (Павленко, 2014, с. 313);

3) незламність — «Ніколи й ні перед ким Ірина Жиленко на колінах не стоятиме! Навіть миючи підлогу чи полючи город! Навіть у церкві: хоч безмежно любитиме й шануватиме Творця, але матиме певність, що добрий люблячий Бог не бажає нічийого приниження! Тим паче, не колінуватиме в своїх творах: завжди лишиться вірною собі, не піддається на жодні вказівки партії чи віяння часу, завжди писатиме про вічні, справжні, а не примарні цінності» (Павленко, 2014, с. 322);

4) обдарованість, що не знаходить свого застосування і належного визнання в радянській системі, — «У цій системі якось не знаходять застосування ані Ірин блискучий і дуже оригінальний розум, ані яскраві здібності, артистичність, безмежна фантазія, прекрасне вміння малювати й співати» (Павленко, 2014, с. 339).

Як бачимо, домінантні риси характеру І. Жиленко М. Павленко окреслює через наведення думок, вражень відомих людей, письменників, виділяючи в тексті великими літерами, позначаючи знаками оклику.

Американський психолог У. Бронфенбренер (Галузяк, 2001, с. 19) виділяє в соціальному середовищі, під впливом якого формується особистість, 4 вкладені одна в одну системи: мікросистему (родину, друзів), мезосистему (школу), екзосистему (дорослі соціальні угруповання) та макросистему (звичаї, традиції, ідеологію). Вони є важливими зовнішніми факторами розвитку особистості.

М. Павленко намагається розкрити перед читачами процес формування особистості письменників, тому активно описує вплив оточення — родини (батьків, братів / сестер, родичів), місцевості із її особливостями (пейзажів, топонімів), фольклору (пісень, колискових, колядок, замовлянь, казок, легенд тощо), культурних феноменів (літератури, музики, образотворчого мистецтва).

Незаперечний вплив на виховання дитини справляють матері. Наприклад, Павло Тичина попереносить у свою поезію оригінальні слова матусі: «*перегулюється (вигулюється) небо*», «*проманіжити*», «*окалавуритись*», «*переменджигується*» (Павленко, 2014, с. 36).

Звертання до фольклору зумовлене потребою усвідомити національну культурну самобутність, прагненням передачі розуміння особливості та своєрідності національного характеру.

Мовленнєві партії персонажів насичені приказками та прислів'ями. М. Павленко вибирає ті фразеологізми, які розкривають народну мораль, образність мислення, дотепність і влучність висловлювань: *губи збавляти* — марно балакати («*Марна мова, тільки губи збавляєш! — Їлина пішла поратись, бо ж тут і так не знаєш, що виміняти, що продати на ті харчі!*» (Павленко, 2014, с. 243)), *купило затупило* — нестача коштів («...*Співала і коли жилося стертно (чи, як мама каже, "полатавши")*, і коли не знала, до кого бігти на чергові позички якогось карбованця, бо знов татової зарплати не стає до кінця місяця або, за її словами, "*купило затупило*"» (Павленко, 2014, с. 258)).

Невід'ємним елементом словесної тканини роману є діалектизми, у залученні яких М. Павленко проявила неабияку майстерність. Особливий акцент на їхньому використанні робиться в повістинах «Кирпате безсмертячко» (Василь Симоненко), «Хлопчик-камертон» (Павло Тичина) та «Найнадійніша» (Надія Суровцева): *бульи* — були («О, Варвара Мак-

симівна бульи повитухою на всі ближні села!» (Павленко, 2014, с. 156)), *хльопчик* — хлопчик, *жалько* — жалко / шкода («*Гарний хльопчик вродився, тільки ж ох, як жалько!*» (Павленко, 2014, с. 157)), *сватальсь* — сватались («*І сватальсь же гарні парубки!*» (Павленко, 2014, с. 157)), *корові* («*А ще — охоче пасла корові з місцевими дітьми*» (Павленко, 2014, с. 109)), «*Корові десь безкарно мандрували городами, але ж хіба можна було відірватися від захопливих Надійчиних небилиць?..*» (Павленко, 2014, с. 128)). Заслугує позитивної оцінки те, що М. Павленко при вплітанні в текст лексичного діалектизму тлумачить його в зносці: *брачка* — рогач (пристрій для витягування посуду з печі) («*Хай затримається ця прекрасна мить домашнього земного оркестру: лопотіння босих ніжок, братиків сміх, Полине ласкаве напучування, торохтілочка, шкварчання горщика, що його мама відсовує брачкою од вогню, мирний гомін родинного вогнища...*» (Павленко, 2014, с. 22)).

Топоніми, які використовує М. Павленко в романі у повістинах «Райдуга в решеті», національно марковані, потенційно експресивні. Топоніми як структурні компоненти художнього тексту роману сприяють реалістичності відтворення подій, окреслюючи певний простір, у межах якого розвивається сюжетна лінія, діють головні та другорядні персонажі. У романі «Райдуга в решеті» постають реальні географічні об'єкти.

На основі аналізу вищезазначеного твору виявлено такі типи топонімів:

1) назви міст, містечок, селищ, сіл, кутків — Київ, Стецівка, Умань, Рахнівка, Юзівка → Сталіно → Донецьк, Біївці, Єнківці, Лубни («*Чому так любо їдеться на канікули до Стецівки (там Іра [Ірина Жиленко. — М. Ш.] з бабкою Христею проводять мало не кожне літо)?*» (Павленко, 2014, с. 340)), «*Про Умань дівчинка [Надія Суровцева. — М. Ш.] завше матиме суперечливі, але здебільшого теплі враження. "Умань в цілому дивно нагадує Європу", "Умань — це Сочі", "Недурно Умань звать маленьким Парижем" — писатиме в листах, повернувшись сюди через півстоліття*» (Павленко, 2014, с. 118)), «*У літописах же Біївці згадуються десь так у кінці 16 століття*» (Павленко, 2014, с. 53));

2) гідроніми (назви водних об'єктів) — річок Рахнянка, Кальміус, Сіверський Донець, Рівка, Удай, Шполка («*Тут, межі річками Кальміус та Сіверський Донець, колись кочували кимерійці, скіфи, сармати*» (Павленко, 2014, с. 240)), «*І — маленька річечка Рівка. І — широка річка Удай з двома островами (звідси й не вгледити) — Мисник і Дубовий*» (Павленко, 2014, с. 153)), «*Хтозна, які таємничі трагедії пережи-*

валися тут бабкою-дідусем, але ж річка Шполка — така гарнюча!» (Павленко, 2014, с. 340)), ставків Сельський, Мельницький («Ставок цей зветься Сельський: мабуть, від того, що на куток, де живуть Стуси, кажуть Село, бо ж — у центрі Рахнівки. Водою ставок живиться із річечки Рахнянки» (Павленко, 2014, с. 229));

3) назви урочищ — Беєве урочище («Із сивої давнини бійчанам дістались у спадок і Беєве урочище, засноване колись козаком Беєм, який тримав тут пасіку» (Павленко, 2014, с. 153)), урочище Скаржинівщина («Ти, рябенька, іди доріжкою, а ти, біленька, йди за рябенькою, не звертай! — щоранку повчав їх малий наставник, женучи під гору на ближнє урочище Скаржинівщину» (Павленко, 2014, с. 165));

4) назви островів — Мисник і Дубовий («На острові Дубовому, як і годиться, росли розкішні дуби» (Павленко, 2014, с. 154));

5) назви гір — Лисак, Парасчина гора («А з вершини гори Лисак, подекують, за ясної погоди можна побачити райцентр — містечко Лубни» (Павленко, 2014, с. 154); «А он, за чорним вітряком, на шляху до Єнківців, синіє Парасчина гора» (Павленко, 2014, с. 154));

6) мікротопоніми — місцеві географічні назви невеликих об'єктів, відомих лише місцевим жителям, як-от, назва поля Селище («А ще — на Голодовім Березі: там, переказують, колись було старе село, знищене татарами, досі поле неподалік називають Селищем» (Павленко, 2014, с. 275)), назва криниці Парасчина, або Десята («Хай там як, але та криниця — Парасчина. А ще називають Десята, бо святили її щороку на десятий тиждень по Великодню» (Павленко, 2014, с. 155)).

М. Павленко, характеризуючи Павла Тичину загалом високо й цінуючи його талант, не оминає увагою і прикрих моментів його творчої долі. Так, письменниця проводить символічні паралелі між долею П. Тичини та образами загубленого камертону, а також фарбованого горобця, що втратив здатність літати; авторка звертається до риторичних питань та окличних речень: «... Крилатого птаха — в'язкою фарбою!.. Чи не так станеться із самим Павлом? Чи ж майбутній совєцький режим не обліпить (і хитрістю, і залякуванням, і примарним добробутом-славою) стрімкі душевні Генієві крила? Чи ж не покрие їх кривавою фарбою з бронзовим полиском, чи ж не змусить стати таким-от трагічним птахом? Наче той камертон, згубиться талант на півдорозі, захрясне у сліпій та глухій дорожній пилюці, в якій — не почувеш, не заспіваєш, не прозвучиш...» (Павленко, 2014, с. 31).

М. Павленко констатує вплив соціальних чинників на долю, на поведінку персонажів і їх-

нього оточення. Наприклад, в описі дитинства Ірини Жиленко, звертаючись до заборонених у радянський час колядування, щедрування, співу різдвяних псалмів, авторка наголошує на домінантному страху перед владою і тотальному поширенні такого явища, як доноси: «... мама Маруся насторожено позирала на двері. Хоч би ніхто не викрив і не доніс!» (Павленко, 2014, с. 326).

Серед інших соціальних факторів, що становлять атмосферу формування Василя Симоненка, М. Павленко називає голод 1947 року («вживають, як можуть. Крохмаль з гнилого картоплиння, жолудяники, суп із кропиви, шпичаки, рогіз...» (Павленко, 2014, с. 192)); Ірини Жиленко — закріплення за українською мовою статусу «сільської», а за російською — «столичної» («розмовляти українською — “некультурно”, “по-сільському”. Звичним стає те, що розмовляти в школі й на вулицях слід по-столичному, тобто російською. Бо засміють» (Павленко, 2014, с. 339)). Письменниця відтворює названі соціальні фактори не лише через опис, а й через відсилання до художніх творів персоналій біографій. У випадку з Василем Симоненком називає вірші «Жорна», «Злодій», новелу «Однорукий лісник», у яких змальовано реалії голоду.

М. Павленко ненав'язливо проводить національно-культурну ідентифікацію. Проблема національної ідентичності персонажів вирішується по-різному: через протиставлення, нанизування та розкриття традиційних українських особливостей ментальності.

Приєм протиставлення використовується при описі строкатості населення Донбасу в повістині «Хлоп'як із криці» (Василь Стус). М. Павленко спочатку вдається до переліку розмаїтого населення Донбасу: «...поприїжджали сюди хто звідки, кожен од свого лиха. І з Криму (як-он татарин Гапон), і з Казахстану, і з Кавказу, і з Росії» (Павленко, 2014, с. 239), потім переходить до виділення окремого сегмента населення, яке відцуралося свого минулого, вважає українське неестетичним, навіть злочинним, згуртувалося в нове соціальне утворення — «корінні “донбасовці”» (Павленко, 2014, с. 239), «совєцькіє чоловікі» (Павленко, 2014, с. 240). Антиномічні до них — «грачі», «затуркані гречкосії», «село».

Серед рис української ментальності окреслюються любов до пісні та працьовитість («... мама завжди співала. І коли вони з нею та Марусею сапали город, і коли виламували з кукурудзяного шумовиння молоді качани, і як вилуцували зі стручків блискучу рябощабеньку квасоллю» (Павленко, 2014, с. 257)).

Письменниця послідовно акцентує український вплив на становлення особистості відомих митців.

Світогляд письменників формувався під безпосереднім впливом культурних діячів минулого, попередників. Так, безсумнівний вплив Т. Шевченка (В. Стус до 6 класу знав багато поезій напам'ять), І. Франка (Франкова поема «Мойсей» для В. Стуса — справжнє відкриття), Лесі Українки (зачарованість В. Стуса волелюбністю Мавки з «Лісової пісні», її здатністю стати вище за побут), К. Білокур (В. Стус захоплюватиметься її картинами).

Поєднують постаті в романі в повістинах «Райдуга в решеті» в одне ціле перегуки доль особистостей, до яких звернулася М. Павленко. Так, Павло Тичина був знайомий з Надією Суровцевою, у 1920-х роках навідував її в Харкові на Максимільянівській, 19, сприяв звільненню Надії з концтаборів. Василь Стус писав літературно-критичну статтю про Ірину Жиленко (рукопис зберігається в його архіві). Василь Симоненко та Ірина Жиленко товаришували, часто бували на квартирі Івана Світ-

личного, що гуртував навколо себе талановиту молодь, так званих шістдесятників.

Варто також докладно зупинитися на тому, що М. Павленко самотійно проілюструвала повістину. Серед ілюстрацій є як сюжетні малюнки, так і портретні замальовки. Біографія та портрети відносяться до різних сфер, але їхній зв'язок очевидний. Читання та візуальне сприймання можна вважати подібними видами діяльності. При читанні художнього твору, у якому авторка відтворює внутрішню сутність людини, у читача складається відповідне уявлення про її зовнішність. При сприйманні живописного портрету або сюжетної картини уява здатна відтворити характер і внутрішнє життя особистості.

Висновки. У романі «Райдуга в решеті» М. Павленко як коментатор та наставник через змалювання картин дитинства, у яких поєднуються авторська суб'єктивність і документальність, зробила спробу репрезентації концепції життєтворчості П. Тичини, Н. Суровцевої, В. Симоненка, В. Стуса, І. Жиленко та їхньої національно-культурної ідентифікації, розкрила фактори впливу на формування особистості.

ДЖЕРЕЛА

1. Галич О. Портрет у мемуарному та біографічному дискурсах: семантика, структура, модифікації. Старобільськ: ДЗ «ЛНУ імені Тараса Шевченка», 2017. 449 с.
2. Павленко М. Райдуга в решеті: про дитинство Павла Тичини, Надії Суровцевої, Василя Симоненка, Василя Стуса й Ірини Жиленко. Тернопіль: Навчальна книга-Богдан, 2014. 368 с.
3. Галузяк В., Сметанський М., Шахов В. Педагогіка: навч. посіб. Вінниця: РВВ ВАТ «Віноблдрукарня», 2001. 200 с.
4. Черкашина Т. Наративні виміри художньо-біографічної прози. Луганськ: СПД Резніков В. С., 2009. 200 с.
5. Швердіна А. Жанрові модифікації художньої біографії: (на матеріалі української прози кінця ХХ — початку ХХІ століття): автореф. дис. ... канд. філол. наук. Луганськ, 2014. 20 с.
6. *Biography and Autobiography: Essays on Irish and Canadian History and Literature* edited by James Noonan. Ottawa: Carleton University Press, 1993. 292 p.
7. Etzemüller T. Die Form «Biographie» als Modus der Geschichtsschreibung. Einige einführende Überlegungen zum Thema Biographie und Nationalsozialismus // Thomas Etzemüller. *Regionen im Nationalsozialismus* / ed. Michael Ruck and Karl Heinrich Pohl. Bielefeld, 2003. Pp. 71–90.
8. Parke C. N. *Biography: Writing Lives*. New York, London: Twayne, 1996. 175 p.

REFERENCES

1. Halych, O. (2017). *Portret u memuarному ta biohrafichnomu dyskursakh: semantyka, struktura, modyfikatsii*. Starobilska, Ukraine: DZ "LNU imeni Tarasa Shevchenka". (In Ukrainian).
2. Pavlenko, M. (2014). *Rajduha v resheti: pro dytynstvo Pavla Tychny, Nadiji Surovtsovoi, Vasyliya Symonenka, Vasyliya Stusa j Iryny Zhylenko: roman u povistynakh*. Ternopil, Ukraine: Navchalna knyha-Bohdan. (In Ukrainian).
3. Haluziak, V., Smetanskyj, M., & Shakhov, V. (2001). *Pedahohika*. Vinnytsia, Ukraine: RVV VAT "Vinobldrukarnia". (In Ukrainian).
4. Cherkashyna, T. (2009). *Naratyvni vymiry khudozhno-biohrafichnoi prozy*. Luhansk, Ukraine: SPD Rieznikov V. S. (In Ukrainian).

5. Sheverdina, A. (2014). *Zhanrovi modyfikatsii khudozhnoi biohrafii: (na materialy ukrainskoi prozy kintsia XX — pochatku XXI stolittia)*: extended abstract of PhD dissertation. Luhansk, Ukraine: Derzh. zaklad "Luhanskyj nac. un-t imeni Tarasa Shevchenka". (In Ukrainian).
6. Noonan, J. (1993). *Biography and Autobiography: Essays on Irish and Canadian History and Literature*. Ottawa, Canada: Carleton University Press. (In English).
7. Etzemüller, T. (2003). Die Form «Biographie» als Modus der Geschichtsschreibung. Einige einführende Überlegungen zum Thema Biographie und Nationalsozialismus. *Regionen im Nationalsozialismus*, Bielefeld, Germany. Pp. 71–90. (In German).
8. Parke, C. N. (1996). *Biography: Writing Lives*. New York, London: Twayne. (In English).

Maryna Shtolko

Head of the Scientific Information Department
Shevchenko Institute of Literature
Kyiv, Ukraine

ORCID iD 0000-0003-0277-8687

shtolko@ukr.net

SPECIFICS OF MODELING PICTURES OF CHILDHOOD IN A BIOGRAPHICAL NOVEL COMPRISING SHORT STORIES "RAINBOW IN THE SIEVE" BY M. PAVLENKO

The purpose of the article is to trace the ways of reconstructing images of childhood of Ukrainian writers of the XX century (Dmytro Pavlychko, Nadiya Surovtseva, Vasyl Symonenko, Vasyl Stus, Iryna Zhylenko) on the material of a biographical novel in the short stories "Rainbow in the Sieve" by a Ukrainian poet, writer, artist, scientist, teacher Maryna Pavlenko. The relevance of the study is determined by the search for new perspectives on the coverage of childhood in the biographical literature. The traditional model of artistic biography with observance of chronological sequence of events is analyzed. However, in accordance with the focus on young age readers, there is a restriction on the early years of life of writers. Particular attention is paid to the features of the author's expression in the text. An attempt is made to analyze the informative value of story headings. The factors of influence on personality formation and ways of their reproduction in the novel are analyzed. M. Pavlenko tries to reveal to readers the process of forming the personality of writers, so she actively describes the influence of the family environment (parents, siblings, relatives), the area with its features (landscapes, place names), folklore (songs, lullabies, carols, orders, fairy tales, legends, etc.), cultural phenomena (literature /music/art). Generalizations are made to delineate national and cultural identification of characters. The textual expression of the ideological and artistic dominants of the poetic and artistic world of the main characters of the stories is traced. Literary techniques of character features (elements of portraiture, character creation) are revealed. The comparative-historical, typological, structural-functional, biographical methods are applied.

Keywords: biographical novel in stories, biography, childhood, I. Zhylenko, V. Stus, V. Symonenko, P. Tychna, N. Surovtseva.

Стаття надійшла до редакції 11.09.2020

Прийнято до друку 12.12.2020